

Sobre la història de la diglòssia a Catalunya, encara.

Resposta a Josep Murgades

JOAN-LLUÍS MARFANY

Universitat de Liverpool

RESUM: Aquesta és la resposta a algunes de les objeccions fetes per Josep Murgades a les tesis de l'autor en la seva ressenya del llibre *Llengua, nació i diglòssia* publicada en un número anterior d'*Els Marges*. Més concretament, l'autor insisteix en la validesa i utilitat de la idea de diglòssia, defensa el seu ús del terme «catalanització» per a designar l'assimilació històrica de castellanismes per la llengua catalana, reafirma la seva convicció que l'expansió de la diglòssia va ser un procés endogen, rebutja l'explicació proposada per Murgades del fet que a Catalunya hi hagués diglòssia en comptes de substitució de llengües, i justifica la seva assertió que és molt poc probable que mai se'n pugui trobar una d'adequadament documentada.

PARAULES CLAU: Bilingüisme, diglòssia, nacionalisme

ABSTRACT: This is a reply to some of the objections raised by Josep Murgades in his review of the author's book *Llengua, nació i diglòssia* published in an earlier issue of *Els Marges*. More specifically, the author insists on the validity and usefulness of the concept of diglossia, defends his use of the term «Catalanization» to refer to the historical assimilation of Castilianisms by the Catalan language, reasserts his conviction that the expansion of diglossia was an endogenous process, rejects Murgades' suggested reason for the fact that in Catalonia there was diglossia instead of language shift, and justifies his contention that it is unlikely that an evidence-backed explanation will ever be found for it.

KEYWORDS: Bilingualism, diglossia, nationalism.

Josep Murgades no pot fer-se idea de fins a quin punt li agraeixo, malgrat les seves crítiques i la seva discrepància de fons, la seva ressenya del meu darrer llibre. Perdó: no malgrat, sinó *amb* totes les seves crítiques i la seva discrepància de fons. Després del silenci glaçat que va acollir el meu *La llengua maltractada*, ser objecte d'una lectura atenta i unes objeccions raonades m'ha tornat a fer pensar que aquesta activitat de recerca a la qual fa temps que em dedico té potser algun sentit que va més enllà de la satisfacció d'una obsessió personal i d'una petita i ridícula vanitat, sense que en el meu cas hi compti ja per a res l'ambició de l'ascens professional. En altres latituds, aquest preàmbul seria innecessari i fins i tot semblaria probablement

una efusió un pèl obscena, però en el nostre petit món el debat intel·lectual s'ha anat convertint, per raons que Murgades mateix exposa molt lúcidament en la seva ressenya, en una autèntica raresa. Bé cal dir-ho, doncs, i celebrar-ho, quan surt algú que encara hi creu.

De les crítiques que Murgades em fa, algunes les trobo justes, d'altres no tant, però, d'aquestes darreres, no me'n vull defensar aquí, perquè no seria correcte: qui publica sap a què s'exposa. Hi ha també, però, a la seva ressenya, unes objeccions i unes contraproposicions que obren, em sembla, un debat que seria deshonest i descortès de defugir. I, qui sap?, potser algú altre s'hi voldrà afegir.

* * *

El primer desacord de fons entre Murgades i jo gira a l'entorn dels conceptes de diglòssia i bilingüisme, sobre la utilitat dels quals ell es mostra molt escèptic, especialment pel que fa al present. Tot admetent que l'aplicació d'aquests conceptes a les circumstàncies actuals del català –com a qualsevol altre cas concret, present o passat– pot no ser adequada, no veig perquè ha de ser «artificiosa» ni «emascaradora» de la realitat, ni tampoc que les nocions de llengua subordinada i llengua dominant siguin més «explícites» i reveladores. El meu argument és que el rebuig que els sociolingüistes catalans –i no únicament els catalans– fan del concepte de diglòssia es basa en la deficient definició heretada de Ferguson i potinejada per Fishman i que tant ell com el simètric i complementari de «bilingüisme» en sentit restringit, definits amb precisió, són d'una perfecta utilitat. Sempre que quedi clar, això sí, que tenen un valor purament diagnòstic, mai explicatiu, però això es pot dir en bona part també de les nocions de «llengua subordinada» i «llengua dominant». D'altra banda, jo mateix he manifestat, en algun lloc del meu llibre, el meu desacord amb la descripció de la societat catalana actual com a bilingüe. Però el problema de base amb aquesta descripció és que ni bilingüisme ni diglòssia no són, estrictament parlant, termes aplicables a una *societat* –per no dir res d'una entitat geogràfica, estat, regió, o ciutat– sinó únicament a *poblacions*, és a dir a agregats de comportaments *individuals*. A la Catalunya actual, hi ha una població bilingüe de llengua materna catalana, una població bilingüe de llengua materna castellana, i una població monolingüe en castellà. Això no esgota en absolut la *descripció* de la situació: hi ha, entre la primera d'aquestes poblacions, ròssecs encara importants de comportament diglòssic; hi ha també dissimetries importants entre les dues poblacions bilingües. I res d'això no l'*explica*, la situació així descrita: l'anàlisi interpretativa comença aquí. La relació desigual entre les dues llengües, dominant l'una, subordinada l'altra, és un *altre* element important del diagnòstic, però que (1) s'afegeix a aquells i no els anul·la, i que (2) potser té una mica més de valor explicatiu, però tampoc no va gaire lluny, en aquest sentit.

Pel que fa a la meva equació de «castellanització» amb «substitució lingüística» i, encara més, la de «catalanització» amb la fagocitosi de castellanismes, admeto que es tracta d'un maximalisme deliberadament provocatiu, que reacciona, però, contra l'obtusa mentalitat «normalitzadora» que inspira tota una sistemàtica sanitització retrospectiva de la nostra història cultural i lingüística. No hi pot haver cap dubte que el mot «castellanització» correspon adequadament a la introducció dins la llengua catalana de castellanismes en quantitats abundants i que dir-ne «catalanització», d'aquest mateix procés, pot semblar un desig de fer l'original o fins i tot, per a segons qui, una broma de mal gust. En termes històrics, però –i em permeto de recordar que el meu és un llibre d'història– «castellanització» és un terme equívoc que indueix a error perquè no distingeix entre allò que és substitució lingüística –i, doncs, autèntica castellanització de la societat catalana– i allò que és transformació –o digui-se'n corrupció– de la llengua pròpia per la influència d'una d'aliena, però que preserva el caràcter essencialment catalanoparlant d'aquesta mateixa societat, a tots els seus nivells. I d'això segon, pot ser paradoxal, però no deixa de ser exacte dir-ne catalanització, perquè se subratlla així el fet que allò que es produeix és un autèntic procés de fagocitosi –i el mot no és aquí pura metàfora– de la intrusió lingüística. Quan, per exemple, el mot castellà «gasto» s'introdueix entre els catalanoparlants al segle XVI i desplaça el de «despesa», això representa sens dubte una deturpació del lèxic català, però l'intrús mateix és ràpidament catalanitzat en l'expressió «fer el gasto a algú», que no té equivalent exacte en castellà. Doncs bé: la meva intenció, en aquest cas, no era pas de proposar «catalanització» com al terme diguem-ne tècnic per a designar aquest fenomen, sinó de remarcar-lo, el fenomen mateix, i remarcar-ne la transcendència històrica.

No voldria que se m'interpretés malament. Torno a repetir que és d'història que estem parlant. Jo no defenso pas, ara i aquí, com –observació feta de cara al «valor objectual» d'aquest text– escrivíem als anys seixanta, el *laissez-faire* lingüístic. Quan Murgades m'enxampa en flagrant delictes de castellanisme i d'anglicisme, no puc sinó entonar un sinceríssim i avergonyidíssim *mea culpa*. L'abandonament generalitzat del verb caldre m'omple de consternació –ho dic sense ni ombra d'ironia– i quan sento aquestes presentadores –barcelonines i no pas de família immigrada– de TV3 que són incapaces de pronunciar la vocal neutra voldria demanar el cap, o com a mínim la dimissió, dels irresponsables responsables de Televisió de Catalunya. Però quan es tracta de veure com, per quins camins, hem arribat, lingüísticament parlant, fins aquí, el que hi ha és el que hi ha i no el que ens hauria agradat que hi hagués, i és això que hem de mirar d'analitzar de la manera més precisa i correcta, abstenint-nos de demanar-li anacròniques –i generalment implícites– peres al pi. Davant de la insidiosa infiltració de la llengua del monarca, primer, i, a partir del segle XVI, sota la constant pressió de la poderosa llengua de la monarquia, la llengua catalana es va defensar com va poder, és a dir, capejant el

temporal i absorbint l'embat de les onades, però es va defensar. Més exactament, els catalans no hi van pas oposar una resistència que era una impossibilitat històrica, però, ni que fos al preu de deixar-se-la desfigurar per l'inevitable contacte, van mantenir-se essencialment fidels a la seva llengua, de manera gradualment defallent pel que fa als usos escrits, però sense concessions substancials pel que fa als orals. L'alternativa, l'única alternativa històricament possible, àmpliament exemplificada arreu d'Europa, no cal dir quina era. I és gràcies al fet que el català no va pas seguir aquesta via que Murgades i jo podem mantenir ara aquest debat en aquesta llengua que continua sent la nostra i en un lloc com aquesta revista.

L'argument que Murgades oposa a aquest raonament meu descansa damunt una de les fal·làcies de la sociolingüística, la de la substitució lingüística com a un procés d'erosió progressiva d'una llengua per una altra. Tota llengua dominant corromp sense cap mena de dubte la dominada, però que aquesta corrupció acabi, si no és deturada, en la desaparició de la segona, rosegada com qui diu des de dins per la constant penetració de l'altra, és comprovablement fals. Les llengües que moren no moren perquè es transformin gradualment en la que les mata; moren perquè aquells que les parlen, en el sentit més ampli del mot, deixen de parlar-les. I tot i que és ben cert que el procés que les duu a la mort «no es consuma de la nit al dia», és en general prou ràpid: sol produir-se en l'espai de dues generacions, de pares a fills. Si sovint s'allargassa és perquè hi ha dins la societat del cas sectors que se'n mantenen, o més ben dit en són mantinguts, al marge, sense ple accés a la llengua dominant. Però per a cada un d'aquests sectors, quan l'accés es produeix, el canvi és ràpid. Després, la llengua o el vernacle eliminat pot encara anar fent tristament la viu-viu durant més o menys temps, reduït a un patuès residual, però això no són sinó escorrialles; la substitució ja és un fet consumat. En canvi, el català mateix és prova vivent que una llengua pot estar molt de temps, segles sencers, en contacte amb una altra que la domini i patir-ne la influència corruptora, i mantenir-se tanmateix viva. I això vol dir que aquesta llengua, en la seva prolongada subordinació, no ha estat una mera víctima passiva de la constant pressió de l'altra, sinó que hi ha respost amb –tornem-hi– una no menys constant fagocitosi dels cossos estranys.

* * *

I arribem així a la més important, si més no en aparença, de les objeccions que Murgades fa al meu llibre, arribem a la qüestió del caràcter exogen o endogen del procés de generalització de la diglòssia a Catalunya. Dic en aparença, perquè de fet el debat que Murgades obre en aquest punt és un fals debat. La posició que m'atribueix –agafant-se a una frase potser massa rotunda i, sobretot, extreta del seu context– i des de la qual jo hauria d'entrar en la discussió no és ni ha estat mai la

meva. Mai no se m'ha acudit de negar que, des del moment mateix que va introduir-se a Catalunya dins l'equipatge de la nova dinastia, el castellà va ser com l'ou de cucut dins del niu, ni que, quan va passar de ser la llengua del monarca a ser la de la monarquia, va acabar de tenir tots els trumfos –un altre castellanisme catalanitzat– a la mà. Al contrari, em sembla que és una de les coses que vaig dir ben clarament a *La llengua maltractada*. Que en la relació entre les dues llengües el castellà va tenir la força del poder del seu costat, d'una manera ja decisiva a partir de l'època de Felip II i abassegadora després del 1714, és una evidència que ningú no gosaria discutir i per a la qual és ben innecessari d'encunyar termes pretesament tècnics, com el de «facilitació», que no volen dir res que no digui ja la noció de llengua dominant. Però això no és sinó la dada de base de la qüestió històrica que es tracta d'estudiar, aquella sense la qual la qüestió mateixa no existiria. És, doncs, una dada prèvia a la discussió sobre la naturalesa endògena o exògena del procés d'evolució de la societat catalana cap a la diglòssia generalitzada.

Hauria calgut, tanmateix, posar més èmfasi en la desigualtat de la relació entre les dues llengües, en les insidioses coaccions del poder? Jo diria que ja n'hi vaig posar prou, a *La llengua maltractada*, que ja vaig insistir prou en el pes totalment decisiu d'una cort castellanòfona en relació amb totes les activitats d'alta cultura; en la constant pressió dels virreis i acòlits que responien impertorbablement en castellà a totes les representacions que els eren fetes per les institucions de la terra i que evitaven fins i tot l'ús ritualment prescriptiu del català a base de comunicar-se cada cop més amb elles mitjançant bitllets personals i cada cop menys a través de la cancelleria; en l'intolerant i agressiu monolingüisme de les institucions directament vinculades a la monarquia, com ara l'exèrcit i la Inquisició; en la inevitable i indissoluble associació del castellà amb les aspiracions d'ascens social. Però en qualsevol cas no era pas en això que calia i cal insistir, sinó en el caràcter *essencialment* endogen del procés, en el fet que els catalans mateixos en van ser els agents, perquè calia i cal oposar-se a una bibliografia que, tota ella, sense esclertes, s'ha entestat i s'entesta a fer-ne únicament les víctimes, a presentar-lo, el procés, com a *essencialment* exogen. Una bibliografia segons la qual són bisbes forasters (amb la col·laboració d'algun caragirat, que sempre n'hi ha d'haver) els que intenten d'imposar la predicació en castellà; segons la qual si a les escoles l'ensenyament no es fa en català és perquè és prohibit; segons la qual els culpables de l'investida decisiva contra el català van ser «els liberals espanyols». Una bibliografia que, a la manera barroera de l'inefable Ferrer i Gironès o de forma més sofisticada, sempre acaba tornant a la mateixa visió d'una llengua arraconada per una persecució externa.

Com acaba tornant-hi Murgades mateix, que, havent acceptat –si l'he entès bé– la meua idea que «dins les coordenades de l'Antic Règim, ni un Decret com el de Nova Planta (1716) ni una Reial Cèdula com la que prescriu l'ensenyament només

en castellà (1768) no [van actuar] tampoc ben bé com a agents de castellanització», es refereix poc després a la Nova Planta com a «l'inici de la persecució política i programàtica de la llengua». Davant d'això, és imperatiu de repetir que, durant tot l'Antic Règim, no es pot parlar ni de persecució ni de programa, i de política lingüística només pel que fa a assegurar l'ús del castellà en totes les activitats institucionals, i encara per damunt d'un cert llinar, aquell en el qual la llengua de l'Estat havia competit fins aleshores amb el llatí. Que no hi hagués persecució no vol pas dir que hi hagués tolerància activa; vol dir que la qüestió simplement ni es plantejava. El català, a les autoritats borbòniques –fora d'algun català, fora d'algun escadusser funcionari excepcionalment observador, flors, l'un i l'altre, que no fan estiu– no se'ls acudia de perseguir-lo perquè ni el veien, perquè per a elles era transparent, com ho són per als aristòcrates els criats davant dels ulls dels quals realitzen fins els actes més íntims de la seva vida. La desfeta del 1714 va tenir una conseqüència important per al procés del qual estem parlant: el català va deixar de ser llengua admesa en qualsevol tracte amb les instàncies de l'estat –per damunt, altre cop, d'un cert llinar– i això en uns moments en què l'obligació de tractar-hi es feia molt més freqüent que no ho era abans. No era pas poca cosa, perquè va tenir l'efecte important d'introduir, ni que fos molt selectivament, la necessitat d'adquirir el castellà en sectors socials on encara no se n'havia donat el cas i on altrament el mecanisme de la mobilitat social hauria trigat encara molt a operar: fins a les més remotes zones rurals calia ara que hi hagués algú mínimament capaç (i durant molt de temps no va passar d'aquí) de redactar una petició o de respondre a un ofici en castellà. Però això no és «persecució política i programàtica» ni per aproximació. Un segle i escriu més tard sí que n'hi haurà, de programa de sistemàtica divulgació del castellà i de sistemàtica eradicació del català en els usos escrits, i els seus propulsors, organitzadors i executors seran indubtablement els «liberals espanyols» –uns «liberals espanyols» catalans i ben catalans. Procés exogen?

* * *

És perquè ell tampoc no pot estar-se d'adherir-se a la idea de la persecució externa com a motor essencial del procés que Murgades troba una senzilla explicació a l'anomalia que a mi em sembla inexplicable: que a Catalunya hi hagués diglòssia *en comptes de* substitució lingüística. Els catalans «es van quedar a mitges, en el procés d'abandonament de la llengua», per la feblesa de l'Estat espanyol, que es va mostrar «incapaç de dotar-se d'uns mitjans de coerció prou invisibles, i alhora sobretot prou convincents, per facilitar la defecció lingüística massiva, *motu proprio* i a tots nivells, de l'ampli conjunt de la població catalana» i que «va fer curt [...] a l'hora de bastir unes estructures de poder que [...] asseguressin la integració total i

conformada [dels catalans] dins el seu motllo unitarista». La darrera part de l'argument, amb alguna modificació, pot servir com a hipòtesi explicativa dels orígens del nacionalisme català, a partir dels voltants de 1870: no tant per les deficiències de les «estructures de poder» com pel tracte discriminatori fet als catalans a l'hora d'accedir-hi. Com a explicació de l'esmentada anomalia, però, fins i tot deixant de banda el que té de circular, no serveix.

Per començar, barreja confusament dues idees diferents i no necessàriament complementàries: d'una banda, la de l'exclusió dels catalans de les posicions de poder a nivell estatal i, de l'altra, la de les insuficiències de l'aparell d'unificació lingüística posat, o no posat, en peu per l'Estat espanyol. Aplicades a l'època d'Antic Règim, la primera és falsa i la segona, anacrònica i, en la petita mesura en què no ho és, també falsa. Durant tota l'època, hi ha catalans que accedeixen a posicions de poder dins la monarquia, i aquests solen passar-se al castellà del tot, amb armes i bagatges; però els que accedeixen a la mateixa mena de posicions dins les institucions del país són, aquests, estrictament diglòssics. Penso, per exemple, en tots els nobles que van monopolitzar després del 1714 el poder municipal a les principals ciutats, incloent-hi el marquès de Villel, que va arribar a la grandesa. Què els retenia d'abandonar totalment la llengua? Què els impedia de comportar-se com els seus homòlegs del Llenguadoc o del Rosselló? O de Galícia? O de València? D'altra banda, sota l'Antic Règim, aquells a qui corresponia de manejar el castellà com Déu mana tot indica que se'n sortien sense excessives dificultats. Cordelles i els altres col·legis, i més tard els seminaris episcopals, feien de tota evidència el seu fet. La resta dels mortals, no em cansaré de dir-ho, del castellà no n'havien de fer res, però en la mesura en què n'hi havia que començaven a no estar-hi d'acord, també s'espavilaven a posar-hi remei i prou eficaçment –per això eren tan sol·licitats els escolapis. De l'Estat ningú no n'esperava res, en aquest terreny, no perquè fos un desastre d'Estat, sinó perquè l'ensenyament, que era un privilegi i no un dret, no era responsabilitat seva, ni a Espanya, ni enlloc. És per això que la Reial Cèdula de 1768 no té la significació que anacrònicament se li ha volgut donar.

En segon lloc, i ja deixades enrere les circumstàncies d'Antic Règim, l'argument de l'escassa eficàcia assimiladora de l'Estat espanyol en comparació amb altres estats europeus és, pel que fa als primers tres quarts del segle XIX, com a mínim, d'una validesa altament dubtosa. Murgades, cridant Pueyo a l'ajut, addueix «l'eficàcia i [...] la velocitat amb què els estats respectius [Espanya, França, Itàlia] difongueren i imposaren la que havia estat definitivament assenyalada com llur llengua nacional», eficàcia i velocitat dependents del «sou, la consideració social i la preparació dels mestres o [de] la regularitat amb què les quintes s'incorporaven als exèrcits nacionals». Itàlia? (Quina Itàlia?, per començar.) Però fins i tot si comparem només amb la «jacobina» França: la coneguda tesi d'Eugen Weber ha estat acusada d'exagerar la magnitud del desconeixement de la llengua

estatal per la pagesia vuitcentista francesa, però l'enquesta encarregada pel ministre Duruy la confirma àmpliament pel que fa als anys seixanta i testimoniatges com el de Pierre-Jakez Hélias per a la Bretanya *bretonnante* o el d'Antoine Sylvère per a l'Alvèrnia inviten a pensar que, si més no en algunes regions, la situació no havia canviat gaire a les primeres dècades del segle XX.

És justament basant-se en això que François Lopez conclouïa que la diferent evolució contemporània del català i l'«occità» o el bretó, a partir d'una situació de partida més o menys igual, calia explicar-la pels divergents camins històrics seguits per Catalunya, d'una banda, i per «Occitània» i Bretanya, de l'altra, a partir justament del segle XIX: el de la industrialització i el de la no-industrialització o la desindustrialització. Això, com ja vaig puntualitzar a *La llengua maltractada*, és perdre de vista que la situació de partida no era pas la mateixa, sinó que contenia una diferència absolutament crucial: tant a «Occitània» com a Bretanya, la petita minoria que dominava el francès parlava entre ella exclusivament en francès i només feia servir el patuès per a adreçar-se als altres, mentre que a Catalunya tothom parlava en català amb tothom, d'una punta a l'altra de l'espectre social. Tant era així, que qui s'hi trobava immers ni se n'adonava. L'oïdor Zamora, com ja he recordat més d'un cop, va haver de passar a la Cerdanya francesa perquè se li fes present, aquest fet, en tota la seva excepcionalitat. Qui venia d'altres terres, en canvi, com Wilhelm Humboldt, se n'adonava immediatament i amb gran sorpresa: «Una llengua que no s'escriu no s'hauria de parlar». El català, però, no s'escrivia, però tothom el parlava. Aquesta és l'anomalia.

I aquesta anomalia, l'explicació de Murgades no l'explica en absolut. Pot explicar –explica, indubtablement– la lentíssima i precària difusió de la llengua estatal a les zones rurals i, més generalment, entre tots aquells que no es podien pagar una educació privada; explica el deficientíssim domini que d'aquesta llengua tenien, encara ben entrat el segle XX, la majoria de catalans –que prou que haurien volgut saber-la bé, sigui dit de passada. No explica en absolut, però, ho repeteixo, per què es quedaven en la mera diglòssia *aquells que sí que la dominaven*. No explica en absolut per què eren diglòssics aquells «liberals espanyols» que amb tant d'entusiasme batallaven justament per la difusió i la imposició de la «llengua nacional»; per què era diglòssic Milà i Fontanals, que fins i tot presumia de parlar-la –si calia–, aquesta llengua, «sin deje provincial»; per què era diglòssic Aribau, el pare de la «Biblioteca de Autores Españoles», de qui tan orgullosos estaven els catalans perquè donava lliçons de «casticismo» als castellans mateixos; per què era diglòssic Laureano Figuerola, tan dedicat, en la seva joventut, a promoure l'eficiència en l'ensenyament del castellà; per què era diglòssic Víctor Balaguer; per què era diglòssic el general Prim. Al capdavant, aquesta gent eren catedràtics, alts funcionaris, diputats, ministres: no es pot pas dir d'ells que no trobessin un lloc on integrar-se dins de les «estructures de poder». Però l'explicació de Murgades

tampoc no explica per què bons burgesos benestants com Isidro Torelló i el seu cunyat Combelles decidien d'un dia per l'altre de deixar d'escriure's en català, però ni els passava pel cap de deixar de parlar-s'hi –i, com ells, tothom. Ni explica, ja m'hi he referit més amunt, per què aquest havia estat exactament el cas amb tots els qui havien fet el mateix abans, des del moment en què la documentació ens permet d'examinar amb confiança la qüestió, és a dir, des de començaments del segle XVIII.

La pregunta queda, doncs, en peu: per què a Catalunya hi va haver diglòssia en comptes de substitució de llengua? Murgades, practicant deliberadament el literalisme, es diverteix una mica a expenses de la meva declaració que hi ha aquí «un misteri que potser no arribarem a esbrinar mai» i de la meva descripció dels catalans, en comparació amb els «occitans», com a «cabuts» –i no li'n faig retret: a la polèmica *comme à la guerre*. Em penso, però, que m'entén perfectament. Tot té la seva explicació, i la persistència dels catalans a parlar la seva llengua n'ha de tenir una, que no és certament pas la «tossuderia congènita», que, si no és una tautologia, és una cosa pitjor encara. El que jo volia dir, i m'hi refermo, és que dubto molt que mai hi puguem trobar una explicació històrica vàlida. Podem especular-hi més o menys raonablement, és clar, i jo mateix tinc alguna idea al respecte. Penso no pas tant en una causa única com en un encadenament de circumstàncies, cada una d'elles intervenint en un moment històric diferent, per a provocar una inflexió en el curs de les coses o per a confirmar decisivament una tendència. Però, tractant-se d'història, totes les teories del món no valen res sense proves documentals que les recolzin i, en aquest cas, no és que no les tinguem, aquestes proves, és que no sé veure a quina mena de fonts podríem anar a buscar-les. Si Murgades té alguna inspiració, ja ens ho dirà.

* * *

Un mea culpa, per a acabar. Murgades té tota la raó del món de cridar-me a capítol sobre la meva afirmació que el *Método práctico para la enseñanza de la lengua castellana en Cataluña*¹ de Fonoll va ser molt reimprès durant el segle XIX. No sé pas en què devia estar pensant quan ho vaig escriure. Potser en els *Elementos de gramática castellana* d'Illas i Figuerola, que sí que van ser molt reeditats, però no vull pas buscar excuses. I encara això no és pas tot: Murgades posa també molt raonablement en dubte la data de 1836 que jo dono per al llibre de Fonoll. És una data impossiblement primerenca, no pas en sí (els *Elementos de gramática castellana-catalana* de Domènech i Circuns, basats en el mateix principi, bé que més tímida-

1. Barcelona: Librería La Preceptora, 1862. Contràriament al que diu el Catàleg Unificat, l'exemplar de la Biblioteca de la Universitat (que és al Campus Mundet) no n'és pas l'únic a l'abast. N'hi ha un altre a l'Arxiu Històric de la Ciutat, que és el que jo vaig consultar quan vaig escriure *La llengua maltractada*.

ment aplicat, són, i això és segur, del 1829),² però sí en relació amb la biografia de Fonoll, que en aquesta època tot just si havia hagut d'abandonar la seva ambició de seguir l'avi matern en la carrera notarial i que, de tota evidència, va anar a parar a l'ensenyament una mica si us plau per força. (El 1843, quan ja feia més d'un any que dirigia la Normal de Lleida, encara va obtenir, sens dubte per prudència, el títol d'agrimensor.)³ L'única explicació que hi sé trobar –vull dir al meu error– és que es tracti d'una simple errada de màquina comesa en redactar el passatge de *La llengua maltractada* on feia referència a aquesta qüestió (a la nota i a la bibliografia, la data és la correcta) i transferida per mi mateix al meu darrer llibre. En demano humilment perdó.

2. José DOMÉNECH y CIRCUNS, *Elementos de gramática castellana-catalana entresacados de varios autores y ordenados por D. —————, profesor de primera educación en la villa de Montblanch para la utilidad de los naturales y moradores del Principado de Cataluña*, Barcelona: En la imprenta de la Viuda e Hijos de Brusi, 1829.

3. Salvador MESTRES, Pbro., *Necrología del Sr. D. Odón Fonoll y Guarda*, Barcelona: Imprenta de Jaime Jepús y Roviralta, 1876.